

ORATIO

PRO

TITO ANNIO MILONE

ARGUMENTUM

Ortae erant inimicitiae inter T. Anniū Milonem et P. Clodium, quod alter eodem anno peteret consulatū, alter praeturam. Interim obviam factus est Clodio prope Lanuvium rediens ab Aricia Milo, ortaque inter utriusque servos rixa, Clodius occiditur. Reus caedis Milo in iudicium vocatur. Accusatores fuere Appius maior, M. Antonius et P. Valerius Nepos. Patronus solus Cicero, qui tunc agebat annum LIV. Acta est haec oratio in foro anno v. c. DCC, estque in genere iudiciali. Quaeritur uter utri insidias fecerit. Iudices quinquaginta et unus fuere, Senatores octodecim, Equites septemdecim, Tribuni aerarii sexdecim: damnatus est Milo, et in exilium Massiliam profectus est.

ne demonstrare conatum fuisse, hanc orationem ad Quirites post reditum, aliasque tres, quae inscribuntur pro domo sua — De Haruspicum responsis — Pro M. Marcello, a Tulliano ingenio non fuisse profectas, sed ab aliquo sequioris aetatis scriptore, ostentandi ingenii causa, fuisse concinatas. Hanc Marklandi sententiam

secutus est Fridericus Aug. Wolfius, litterator magni nominis apud germanos. Sed Marklandi et Wolfii sententiae acerrime adversantur Middletonus, Ruhnkenius et Vyttembachius. Prae caeteris autem I. Matthias Gesnerus, vir cl., Marklandi argumenta refutavit in scriptione, cui titulus est: Cicero restitutus. Th. Vall.

ORATIONIS PARTES SUNT

Exordium, Propositio cum distributione, Confutatio, Narratio, Constitutio causae, Confirmatio, Peroratio.

EXORDIUM

Ducitur ab adiunctis huius iudicii. Duas affert causas Cicero sui timoris, et quia semper solet initio dicendi timere, et quia nova est iudicii forma, num. 1: corrigit suum timorem a providentia Pompeii, qui arma disposuerat, non ut Milonem opprimeret, sed ut Clodianos coerceret, num. 2: deinde recensitis Milonianis, Clodianos extenuat, utpote perditos homines, num. 3: ultimo iudices ad miserationem movet adversus Milonem, quod miserabile sit, cum in iudicio periclitari, qui sua virtute iudicia semper defenderit adversus seditiosos, num. 4.

Etsi vereor, iudices, ne turpe sit, (1) pro fortissimo viro dicere incipientem, timere, minimeque deceat, cum T. Annius Milo ipse magis de reipublicae salute, quam de sua perturbetur, me ad eius causam parem animi magnitudinem afferre non posse; tamen haec (2) novi iudicii (3) nova forma terret oculos, qui, quocumque (4) inciderint, veterem consuetudinem fori, et pristinum morem iudiciorum requirunt. Non enim (5) corona consessus vester cinctus est, ut solebat; non usitata frequentia stipati sumus. Nam illa 2 praesidia, quae pro (6) templis omnibus cernitis, etsi contra vim collocata sunt, non (7) afferunt tamen

(1) Id est Milone.

(2) Iudicium novum vocat, quia insuetum erat.

(3) Nova forma, quia Pompeius in foro et in templis armatos homines collocarat.

(4) Respexerint.

(5) Quando causae agebantur,

confluebat ut plurimum magna civium multitudo, qui in formam coronae circumstabant iudicium subsellia.

(6) Ante templa.

(7) Non efficiunt tamen, ut orator non timeat.

oratori aliquid, ut in foro et in iudicio, quamquam praesidiis salutaribus et necessariis septi sumus, tamen ne (1) non timere quidem sine aliquo timore possimus. Quae si opposita Miloni putarem, cederem temporis, iudices, nec inter tantam vim armorum existimarem oratori locum esse. Sed me recreat et reficit Cn. Pompeii, sapientissimi et iustissimi viri consilium, qui profecto nec iustitiae suae putaret esse, quem reum sententiis iudicum tradidisset, eundem telis militum dedere, nec sapientiae, temeritatem concitatae multitudinis auctoritate publica (2) armare. Quamobrem illa arma, centuriones, cohortes non periculum nobis, sed praesidium denunciant: neque solum, ut quieto, sed etiam ut magno animo simus, hortantur: neque auxilium modo defensionis meae, verum etiam silentium pollicentur. Reliqua vero multitudo, quae quidem est civium (3), tota nostra est: neque eorum quisquam, quos undique intuentes, unde aliqua pars fori adspici potest, et huius exitum iudicii exspectantes videtis, non cum virtuti Milonis favet, tum de se, de liberis suis, de patria, de fortunis hodierno die decertari putat. Unum genus est adversum infestumque nobis eorum, quos P. Clodii furor rapinis et incendiis et omnibus exitiis publicis pavit; qui hesternam etiam (4) concione incitati sunt, ut vobis voce (5) praeirent, quid iudicaretis; quorum clamor si qui forte fuerit, admonere vos debet, ut eum civem retineatis, qui semper genus illud hominum, clamoresque maximos pro vestra salute neglexit. Quamobrem adeste animis, iudices, et timorem, si quem habetis,

(1) Non timere idem est hic, atque audere, id est, ne audere sine aliquo timore possimus.

(2) Quia tunc Cn. Pompeius erat consul.

(3) Cives appellat ut distinguat a Clodianis, qui cives non erant, quia seditiosus.

(4) Eam significat, quae pridie quam haec haberetur, habita est a Munatio Planco, tribuno plebis, ut refert Asconius.

(5) Formulam ipsam sententiae voce praeiverunt, a qua discedere nefas esset, ut in precationibus et iureiurando.

deponite. Nam, si unquam de bonis et fortibus viris; si unquam de benemeritis civibus potestas vobis iudicandi fuit; si denique unquam (1) locus (2) amplissimorum ordinum delectis viris datus est, ubi sua studia erga fortes et bonos cives, quae vultu et verbis saepe significassent, re et sententiis declararent: hoc profecto tempore eam potestatem omnem vos habetis, ut statuat, utrum nos, qui semper vestrae auctoritati dediti fuimus, semper miseri luceamus; an diu vexati a perditissimis civibus, aliquando per vos, ac per vestram (3) fidem, virtutem sapientiamque recreemur. Quid enim nobis (4) duobus, iudices, laboriosius? Quid magis sollicitum, magis exercitum, dici aut fingi potest? qui spe amplissimorum praemiorum ad rempublicam adducti, metu crudelissimorum (5) exitiorum carere non possumus? Equidem ceteras tempestates et procellas, in illis dumtaxat fluctibus concionum, semper putavi Miloni subeundas, quod semper pro bonis contra improbos senserat: in iudicio vero, et in eo consilio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri iudicarent, nunquam existimavi spem ullam esse habituros Milonis inimicos, ad eius non salutem modo exstinguendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam.

(1) Occasio.

(2) Elegerat iudices Pompeius ex senatorio et equestri ordine, et ex tribunis aeriarii, et ex his sanctiores elegerat, teste Asconio.

(3) Intelligit iusiurandum, quo

se iudices obstringebant, se sancte iudicatos.

(4) Sibi et Miloni.

(5) Clodio mortuo, tentabant Clodiani multa damna inferre Clodioni, et Miloni.

PROPOSITIO CUM DISTRIBUTIONE

Proponit Orator, iure a Milone Clodium occisum, primo, quia Clodius fuit insidiator, secundo, quia Clodius perniciosus fuit reipublicae civis.

Quamquam in hac causa, iudices, T. Annii (1) tribunatu, rebusque omnibus pro salute reipublicae gestis ad huius criminis defensionem non (2) abutemur. Nisi oculis videritis insidias Miloni a Clodio factas, nec deprecaturi sumus, ut crimen hoc nobis multa propter praeclara in rempublicam merita condonetis, nec postulaturi, ut, si mors P. Clodii salus vestra fuerit, idcirco eam virtuti Milonis potius, quam populi R. felicitati assignetis. Sed si illius insidiae clariores hac luce fuerint, dum denique obsecrabo obtestaborque vos, iudices, si cetera amisimus, hoc saltem nobis ut relinquatur, ab inimicorum audacia telisque vitam ut impune liceat defendere.

CONFUTATIO

Tria contra Milonem praeiudicia a Clodianis iactabantur; primum, nefas esse Milonem vivere, cum ipsemet a se occisum Clodium fateatur; secundum, Milonem iam damnatum senatus iudicio; tertium, damnatum Pompeii sententia. His singillatim respondet Cicero.

PRIMI PRAEIUDICII CONFUTATIONIS ARGUMENTA

Primum refellit inductione plurimorum, qui iure homines occiderunt, num. 1: a consuetudine iudiciorum, num. 2: auctoritate Africani, qui Tiberium Gracchum iuste sensit occisum, et ipsius senatus, qui plurimorum caedem probavit, num. 3: auctoritate fabularum, num. 4: duodecim Tabularum, num. 5: iure naturae, quo permissum est alterum vitae tuendae causa interficere, hoc-

(1) Fuerat enim Milo tribunus anno sequenti post Clodii tributatum. (2) Utemur.

que exemplo tribuni a milite, cui vim afferebat, iuste interfecti, num. 6: ab eodem iure naturae, vim vi repellere permittente; hocque per expolitionem oratoriam confirmat a comitatu et gladiis, qui omnibus permittuntur, num. 7: ultimo lege Cornelia, num. 8.

Sed, antequam ad eam orationem venio, quae est propria nostrae (1) quaestionis, videntur ea esse refutanda, quae et in senatu ab inimicis saepe iactata sunt, et in concione saepe ab improbis, et paullo ante ab accusatoribus: ut omni terrore sublato, rem plane, quae venit in iudicium, videre possitis. Negant inveni lucem esse fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? Nempe in ea, quae primum iudicium de capite vidit (2) M. Horatii, fortissimi viri, qui, nondum libera civitate, tamen populi R. (3) comitiis liberatus est, cum sua manu sororem interfectam esse fateretur. An est quisquam, qui hoc ignoret, quum de homine occiso quaeratur, aut negari solere omnino esse factum, aut recte ac iure factum esse defendi? Nisi vero existimatis, dementem P. Africanum fuisse, qui cum a C. Carbone, tribuno plebis, in concione seditiose (4) interrogaretur, quid de Tib. Gracchi morte sentiret, respondit, iure caesum videri. Neque enim posset aut (5) Ahala ille Servilius, aut P. (6) Nasica, aut L. (7) Opimius, aut C. (8) Marius,

(1) Iudicia publica quaestiones vocantur, quia reus in iudicium vocatur et quaeritur, fuerit ne nocens an innocens.

(2) M. Horatius victor in urbem rediens sororem occiderat, dolentem de victoria Romanorum.

(3) Comititia nihil aliud erant, quam populi rom. conventus, qui in urbe prope curiam et forum fiebant.

(4) Seditiose interrogabat C. Carbo, quia sperabat, P. Africanum aliter responsum, cum

Semproniam Gracchi sororem in matrimonium haberet.

(5) Ahala Servilius Spurium Maellium equitem romanum, interfecterat, eo quod regnum affectaret.

(6) Publius Nasica Tiberium Gracchum opprimentem rempublicam cum sua factione interemit. Vide Val. Max. lib. III, c. 2.

(7) L. Opimius Caium Gracchum Tiberii fratrem novae excitantem seditiones occidit.

(8) Caius Marius Saturninum interfect. V. Orat. pro Rabirio.

aut (1), me consule, senatus non nefarius haberi, si
 4 sceleratos cives interfici nefas esset. Itaque hoc, iudi-
 ces, non sine causa etiam fictis fabulis doctissimi ho-
 mines memoriae prodiderunt (2), eum, qui patris ul-
 ciscendi causa matrem necavisset, variatis (3) homi-
 num sententiis, non solum divina, sed etiam Deae (4)
 5 sapientissimae sententia liberatum. Quod si duode-
 cim (5) Tabulae nocturnum furem quoquo modo,
 diurnum autem, si se telo defenderet, interfici impune
 voluerunt: quis est, qui quoquo modo quis interfectus
 sit, puniendum putet, quum videat aliquando gladium
 nobis ad occidendum hominem ab ipsis (6) porrigi le-
 gibus? Atqui si tempus est ullum iure hominis necan-
 di, quae multa sunt, certe illud est non modo iustum,
 verum etiam necessarium, cum vi vis illata defendi-
 6 tur. Pudicitiam cum eriperet militi tribunus militum
 in exercitu C. Marii, propinquus eius imperatoris in-
 terfectus ab eo est, cui vim afferebat: facere enim
 probus adolescens periculose, quam perpeti turpiter,
 maluit. Atque hunc ille vir summus scelere solum
 periculo liberavit. Insidiatori vero et latroni quae pot-
 7 est inferri iniusta nex? Quid comitatus nostri, quid
 gladii volunt? quos habere certe non liceret, si uti illis
 nullo pacto liceret. Est enim haec, iudices, non scri-
 pta, sed nata lex: quam non didicimus, accepimus, le-
 gimus, verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus,
 expressimus, ad quam non docti, sed facti, non insti-
 tuti, sed imbuti sumus: ut, si vita nostra in aliquas

(1) Cicero consul, iubente se-
 natu, Lentulum et Cethegum cum
 aliis Catiliniis interfecit.

(2) Intelligit Orestem, qui Cly-
 temnestram occiderat, quod ipsius
 patrem Agamemnonem interfe-
 cisset.

(3) Quia a sexdecim iudicibus
 Orestes damnabatur, et a quindecim
 absolvebatur, accessit Miner-
 vae calculus, atque ita exaequalis
 sententiis liberatus est.

(4) Minervam intelligit, sapien-
 tissimam dictam, quia Dea sapien-
 tiaefingebatur. Locum ita enarra-
 non solum Deae, sed etiam Deae
 sapientissimae sententia.

(5) Duodecim Tabularum no-
 mine intellige leges a decemviris
 latas, ita dictas, quod in duodecim
 tabulis aeneis erant incisae.

(6) Porrigi a legibus, idest per-
 mitti.

insidias, si in vim, si in tela aut latronum aut inimi-
 corum incidisset, omnis honesta ratio esset (1) expe-
 diendae salutis. Silent enim leges inter arma, nec se
 expectari iubent, cum ei, qui expectare velit, ante in-
 iusta poena luenda sit, quam iusta repetenda. Etsi per-
 sapienter et quodammodo tacite dat ipsa lex (2) potesta-
 tem defendendi: quae non modo hominem occidi, sed
 esse cum telo hominis occidendi causa vetat: ut, (3)
 cum causa, non telum quaereretur, qui sui defendendi
 causa telo esset usus, non hominis occidendi causa
 habuisse telum iudicaretur. Quapropter hoc maneat (4)
 in causa, iudices: non enim dubito, quin probaturus
 sim vobis defensionem meam, si id memineritis,
 quod oblivisci non potestis, insidiatorem iure interfici
 posse.

SECUNDI PRAEJUDICII CONFUTATIONIS ARGUMENTA

*Secundum praedictum, nempe Milonem sententia senatus iam esse
 damnatum, refutat a studiis senatus, qui paene universus caedem
 illam approbavit, confirmatque Munatii Planci vocibus, qui que-
 stus est, senatum Ciceronis postulatione de Milone decrevisse,
 num. 1: a sententia eiusdem senatus, qui causam Milonis non
 improbavit, sed tantummodo contra rempublicam esse iudicavit,
 nec sensit pro Clodio, num. 2: exemplis plurimorum, qui caede
 contra rempublicam facta damnati non sunt, num. 3: ultimo as-
 serit, Milonem non esse a senatu damnatum, etiamsi caedes ab
 ipso facta sit contra rempublicam; hinc derivat odium in Mun-
 tium Plancum, qui impediverat, quominus ea senatus decerneret,
 quae volebat, num. 4.*

Sequitur illud, quod a Milonis inimicis saepissime di- 4
 citur, caedem, in qua P. Clodius occisus est, senatum

(1) Vitae liberandae.

(2) Intelligit legem Corbelliam
 de sicariis, latam a L. Cornelio
 Sulla dictatore.

(3) Horum verborum sensus est:
 non ille reus est, qui telum gerit,

sed qui gerit hominis interficien-
 di causa.

(4) Id est, maneat constans et
 firmum in hac causa, licere ali-
 quando hominem impune occi-
 dere, insidiatorem videlicet.

iudicasse contra rempublicam esse factam. Illam vero senatus non sententiis suis solum, sed etiam studiis comprobavit. (1) Quoties enim est illa causa a nobis acta in senatu? quibus assensionibus universi ordinis? quam nec tacitis, nec occultis? quando enim frequentissimo senatu quatuor aut summum quinque sunt inventi, qui Milonis causam non probarent? declarant huius (2) ambusti tribuni plebis illae (3) intermortuae conciones, quibus quotidie meam potentiam invideose criminabatur, cum diceret, senatum, non quod sentiret, sed quod ego vellem, decernere. Quae quidem si potentia est appellanda potius, quam, aut propter magna in rempublicam merita, mediocris in bonis causis auctoritas, aut, propter hos (4) officiosos labores meos, nonnulla apud bonos gratia: appelletur ita sane, dummodo ea nos utamur pro salute bonorum contra amentiam perditorum. Hanc vero (5) quaestionem, etsi non est iniqua, nunquam tamen senatus constituendam putavit. Erant enim leges, erant quaestiones vel de caede, vel de vi: nec tantum moerorem ac luctum senatui mors P. Clodii afferebat, ut nova quaestio constitueretur. Cuius enim de illo (6) incesto stupro iudicium decernendi senatui potestas esset erepta; de eius interitu, quis potest credere, senatum iudicium novum constituendum putasse? Cur igitur incendium curiae, oppugnationem aedium M. Lepidi, caedem hanc ipsam contra rempublicam senatus factam esse decre-

(1) Nam post interfectum Clodium paene iam centum dies effluxerant.

(2) Munatius Plancus et Pompeius Rufus trib. pleb. plebem accenderant in Milonem. Itaque eum corpus Clodii cremaretur, curia quae rostris erat proxima, incensa est. Erat tum T. Munatius Plancus trib. pleb., ut auctor est Asconius, paratus ad dicendum, flammaque incendii fugatus a concione *ambustus* dicitur ab orato-

re, alludente etiam per iocum ad Fabiorum Ambustorum familiam.

(3) Interruptae incendio curiae.

(4) Officiosi labores dicuntur, qui ad innocentes defendendos suscepti sunt.

(5) Iudicium.

(6) Per incestum stuprum intelligit scelus commissum a Clodio, quum muliebri veste indutus in sacra Bonae Deae irrepisset, ut stuprum uxori Caesaris inferret.

vit? quia nulla vis unquam est in libera civitate suscepta inter cives, non contra rempublicam. Non enim est illa defensio contra vim unquam optanda: sed nonnunquam est necessaria. Nisi vero aut ille dies, in quo Tib. Gracchus est caesus, aut ille, quo Caius, aut quo arma Saturnini oppressa sunt, etiamsi e re publica, rempublicam tamen non vulnerarunt. Itaque ego ipse decrevi, cum caedem (1) in Appia via factam esse constaret, non eum, qui se defendisset, contra rempublicam fecisse; sed, cum inesset in re vis et insidiae, crimen iudicio reservavi (2), rem notavi. Quod si per (3) furiosum illum tribunum senatui, quod sentiebat, perficere licuisset, novam quaestionem nunc nullam haberemus: decernebat enim ut veteribus legibus, tantummodo extra (4) ordinem quaereretur. (5) Divisa sententia est, postulante nescio (6) quo: nihil enim necesse est, omnium me flagitia proferre. Sic reliqua auctoritas senatus, emta intercessione, sublata est.

TERTII PRAEJUDICII CONFUTATIONIS ARGUMENTA

Tertium praedictum, nempe sententia Pompeii damnatum esse Milonem, evertit ab ipsius sententia Pompeii, qui quaestionem instituit de iure, quod habuit Milo Clodium interficiendi, num. 1: exemplis Drusi et Africani, de quorum caede nulla facta est quaestio, probat nullam fieri debuisse de Milone, rationibus e schola Stoicorum petitis, cum eadem sit ratio clarorum et obscurorum hominum, eiusdemque sceleris eadem debeat esse poena, num. 2: a caede Papirii per Clodium facta, de qua non est instituta nova quaestio, et a Clodii conatibus, quibus saepius Pom-

(1) In Appia via ab Appio Claudio dicta.

(2) Paulo infra: *Senatus rem, non hominem notavit.*

(3) Munatium Plancum intelligit, quem appellat furiosum, quia secessionem per populum excitarat.

(4) Extra ordinem de causa quae-

re est in causa procedere, non servata iuris formula.

(5) Dividere sententiam est de singulis rebus propositis referre.

(6) Fuerat hic Q. Fufius, a Munatio Planco pecunia corruptus, quem non nominat, quia senator erat.

peium et Ciceronem occidere tentavit, num. 3: addit ironica inductione, Pompeium hanc quaestionem non instituisse propter mortem Clodii, quam nemo luget, num. 4: Pompeium hanc quaestionem instituisse ratione temporis, ratione iudicum, quos videbat fortiter iudicaturus, utpole sanctissimos, neque Ciceroni amicos; postremo, Domitium, qui huic causae praesidebat, sibi, et Miloni brevi laudatione conciliat, postea ad narrationem descendit, num. 5.

- 1 At enim Cn. Pompeius rogatione sua et de re (1) et de causa iudicavit. Tulit enim de caede, quae in Appia via facta esset, in qua P. Clodius occisus est. Quid ergo tulit? Nempe ut quaereretur. Quid porro quaerendum est? factum ne sit? at constat. A quo? at patet. Vidit igitur etiam in confessione facti; iuris tamen defensionem suscipi posse. Quod nisi vidisset, posse absolvi eum, qui fateretur: cum videret nos fateri, neque quaeri unquam iussisset, nec vobis tam salutarem (2) hanc in iudicando literam, quam illam tristem (3), dedisset. Mihi vero Cn. Pompeius non modo nihil gravius contra Milonem iudicasse, sed etiam statuisse videtur, quid vos in iudicando spectare oporteret. Nam qui non poenam confessioni, sed defensionem dedit, is causam interitus quaerendam, non interitum putavit. Iam illud dicet ipse profecto, quod sua sponte fecit, Publio ne Clodio tribuendum putarit, an temporis. Domi suae nobilissimus vir, senatus propugnator, atque, illis quidem temporibus, paene patronus (4), avunculus huius nostri iudicis, fortissimi viri, M. Catonis, tribunus plebis M. Drusus occisus est. Nihil de eius morte populus consultus, nulla quaestio decreta a senatu est. Quantum luctum in hac urbe
- 2

(1) Per rem generalem, quaestionem caedis intelligit.

(2) Salutaris litera est litera A quam proiciebant in urnam iudices, si absolverent.

(3) Tristis litera est litera C,

quam proiciebant in urnam iudices, si condemnarent.

(4) Iudex erat M. Cato Uticensis, cuius mater Livia M. Drusi soror fuit. V. Val. Max. lib. III, cap. 4.

fuisse a nostris patribus accepimus, cum P. Africano, domi suae quiescenti, illa nocturna vis esset illata? quis tum non gemuit? quis non arsit dolore? quem immortalem, si fieri posset, omnes esse cuperent, eius ne necessariam quidem exspectatam esse (1) mortem? Num igitur ulla quaestio de Africani morte lata est? certe nulla. Quid ita? quia non alio facinore clari homines, alio obscuro necantur. Intersit inter vitae dignitatem summorum atque infimorum: mors quidem illata per scelus iisdem et poenis teneatur et legibus. Nisi forte magis erit parricida, si quis consularem patrem, quam si quis humilem necaverit: aut eo mors atrocior erit P. Clodii, quod is (2) in monumentis maiorum suorum sit interfectus: hoc enim saepe ab istis dicitur: perinde quasi Appius ille Caecus viam munierit, non qua populus uteretur, sed ubi impune sui posterum latrocinaerentur. Itaque in eadem ista Appia via, cum ornatissimum equitem R. P. Clodium M. Papirium occidisset, non fuit illud facinus puniendum: homo enim nobilis in suis monumentis equitem R. occiderat. Nunc eiusdem Appiae nomen quantas traegodias excitat! quae cruentata antea caede honesti atque innocentis viri silebatur, eadem nunc crebro usurpatur, posteaquam (3) latronis et parricidae sanguine imbuta est. Sed quid ego illa commemoro? Comprehensus est in templo Castoris servus P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompeium interficiendum collocarat: extorta est confitenti sica de manibus. Caruit foro postea Pompeius: caruit senatu: caruit publico: ianua se ac parietibus, non iure legum iudiciorumque textit. Num qua rogatio lata? num qua nova quaestio decreta est? Atqui si res, si vir, si tempus ullum dignum fuit, certe

3

(1) Horum verborum sensus est: omnes flebant, quod naturalem vitae cursum non attingisset.

(2) Scilicet in Appia via, quam Appius Claudius, postea Caecus

dictus, lapidibus sternendam curavit.

(3) Latronem Clodium appellat, quia ex improviso Milonem aggressus erat.

haec in illa causa summa omnia fuerunt. Insidiator erat in foro collocatus, atque in vestibulo ipso senatus: ei viro autem mors parabatur, cuius in vita nitentur salus civitatis: eo porro reipublicae tempore, quo, si unus ille occidisset, non haec solum civitas, sed gentes omnes concidissent. Nisi forte, quia perfecta res non est, non fuit punienda; perinde quasi exitus rerum, non hominum consilia legibus vindicentur. Minus dolendum fuit, re non perfecta, sed puniendum certe nihilominus. Quoties ego ipse, iudices, ex P. Clodii telis, et ex cruentis eius manibus effugi? ex quibus si me non vel mea, vel reipublicae fortuna servasset, quis tandem de interitu meo quaestionem tulisset? Sed stulti sumus, qui Irusum, qui Africanum, Pompeium, nosmetipsos, cum P. Clodio conferre audeamus. Tolerabilia fuerunt illa: P. Clodii mortem aequo animo nemo ferre potest. (1) Luget senatus: moeret equester ordo: tota civitas confecta senio (2) est: squalent municipia: afflictae coloniae: agri denique ipsi tam beneficium, tam salutarem, tam mansuetum civem desiderant. Non fuit ea profecto causa, iudices, non fuit, cur sibi censeret Pompeius quaestionem ferendam: sed homo sapiens, atque alta et divina quadam mente praeditus, multa vidit, fuisse sibi illum inimicum, familiarem Milonem. In communi omnium laetitia, si etiam ipse gauderet, timuit, ne videretur infirmior (3) fides reconciliatae gratiae. Multa etiam alia vidit, sed illud maxime: quamvis atrociter ipse tulisset, vos tamen fortiter iudicatueros. Itaque delegit e florentissimis (4) ordinibus ipsa lumina. Neque vero, quod nonnulli dicunt, secevit in iudicibus legendis amicos meos; neque enim hoc co-

(1) Ironia.

(2) Aegritudine.

(3) Fuerant dissidia inter Clodium et Pompeium; sed fuerant reconciliatae gratiae sopita; noluit igitur de morte Clodii laetari

Pompeius, ne parum fida videretur reconciliatio.

(4) E senatorio videlicet, et equestri, et tribunis aeriarii, ut supra.

gitavit vir iustissimus, neque in bonis viris legendis id assequi potuisset, etiam si cupisset. Non enim mea gratia familiaritatibus continetur, quae late patere non possunt, propterea quod consuetudines victus non possunt esse cum multis; sed, si quid possumus, ex eo possumus, quod respublica nos coniunxit cum bonis. Ex quibus ille cum optimos viros legeret, idque maxime ad fidem suam pertinere arbitraretur, non potuit legere non studiosos mei. Quod vero te, L. Domiti, huic quaestioni praeesse maxime voluit, nihil quaesivit aliud, nisi iustitiam, gravitatem, humanitatem, fidem. Tulit, ut consularem necesse esset: credo, quod principum munus esse ducebat, resistere et levitati multitudinis (1), et perditorum temeritati. Ex consularibus te creavit potissimum: dederas enim, quam contemneres populares insanias, iam ab adolescentia documenta maxima. Quamobrem, iudices, ut aliquando ad causam crimenque veniamus: si neque omnis confessio facti est inusitata; neque de causa quidquam nostra aliter, ac nos vellemus, a senatu iudicatum est: et lator ipse legis, cum esset controversia nulla facti, iuris tamen disceptationem esse voluit: et electi iudices estis, isque praepositus quaestioni qui haec iuste sapienterque disceptet: reliquum est, iudices, ut nihil iam aliud quaerere debeatis, nisi, uter utri insidias fecerit. Quod quo facilius argumentis perspicere possitis, rem gestam vobis dum breviter expono, quaeso diligenter attendite.

NARRATIO

Exorditur narrationem orator explanando Clodii consilia de republica vexanda in praetura, quod cum integre Milone consule peragere non posset, transtulit in annum sequentem, nihilque intentatum reliquit, ut Milonem a consulatu removeret, num. 1: prosequitur describendo profectionem Clodii ab Aricia cum ma-

(1) Clodianos intelligit.

gno comitatu ad insidias et pugnam idoneo, Lanucium versus; ubi certo sibi sciebat, obviam futurum Milonem, pugnae imparatum: ex quo colligit in Clodio voluntatem insidiandi Miloni, num. 2: claudit narrationem exponendo pugnam ex adiunctis loci, quem aptiorem nactus est Clodius, fortitudinem, qua se defendit Milo, et caedem Clodii, a servis, Milone neque sciente neque imperante, interfecti, num. 5.

- 1 P. Clodius cum statuisset omni scelere in praetura vexare rempublicam, videretque, ita (1) tracta esse comitia anno superiore, ut non multos menses praeturam gerere posset: qui non honoris gradum spectaret, ut ceteri, sed et L. Paullum collegam effugere vellet, singulari virtute civem et annum (2) integrum ad dilacerandam rempublicam quaereret, subito reliquit (3) annum suum, seque in annum proximum transtulit, non, ut fit, religione aliqua, sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad praeturam gerendam, hoc est, ad evertendam rempublicam, plenum annum atque integrum. Occurrebat ei (4), mancam ac debilem praeturam suam futuram, consule Milone: eum porro summo consensu populi romani consulem fieri videbat. Contulit se ad eius (5) competitores, sed ita, totam ut petitionem ipse solus, etiam invitis illis gubernaret; tota ut comitia suis, ut dictitabat, humeris sustineret. Convocabat tribus: se interponebat: Collinam novam (6), delectu perditissimorum civium conscribentem. Quanto ille plura (7) miscebat, tanto (8) hic magis in dies convalescebat. Ubi vidit homo ad omne facinus paratissimus, fortissimum virum, inimicissimum suum,

(1) Dilata.

(2) Namque propter dilata comitia, medium tantum annum habere poterat.

(3) Annus suus est ille, quo quis honores petere ex lege potest.

(4) Mancus dicitur, cui altera manus inutilis est, sumpta metaphorice a corpore.

(5) Competitores erant P. Plau-

tius Hypsaesus, et Q. Metellus Scipio. V. Padianum.

(6) Collina erat tribus urbis Romae. Novam ergo Collinam, seu tribum moliebatur Clodius, in qua perditissimos quosque scriberet, atque ita suorum suffragatorum numerum augetur.

(7) Perturbabat.

(8) Milo.

certissimum consulem, idque intellexit non solum sermonibus, sed etiam suffragiis populi R. saepe esse declaratum: palam agere coepit, et aperte dicere, occidendum Milonem (1). Servos agrestes et barbaros, quibus silvas publicas depopulatus erat, Etruriamque vexarat, ex Apennino deduxerat, quos videbatis; res erat minime obscura; etenim palam dictitabat, consulatum Miloni eripi non posse, vitam posse: significavit hoc saepe in senatu, dixit in concione. Quin etiam (2) Favonio, fortissimo viro, quaerenti ex eo, qua spe fureret, Milone vivo, respondit: triduo illum aut summum quadruduo, periturum; quam vocem eius ad hunc M. Catonem statim Favonius detulit. Interim cum sciret Clodius (neque enim erat difficile scire), (3) iter (3) solemne (4) legitimum, necessarium, ante diem XIII (5) cal. febr. Miloni esse (6) Lanuvium ad (7) flaminem prodendum, quod erat (8) dictator Lanuvii Milo: Roma subito ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum (9), quod re intellectum est, Miloni insidias collocaret. Atque ita profectus est, ut (10) concionem turbulentam, in qua eius furor desideratus est, quae illo ipso die habita est, relinqueret: quam, nisi obire facinoris locum tempusque voluisset, numquam reliquisset. Milo autem cum in Senatu fuisset eo die,

(1) Erant Clodii possessiones in Etruria prope Aureliam viam (Vid. XII. Philip. ix): ibi aiebat Clodius servos agrestes et barbaros; nam eos ex Apennino monte deduxerat. Hos etiam commemorat in oratione de aere alieno Milonis, iniquiens: eosdem ad caedem civium de Apennino deduxisti.

(2) Favonius vir fuit amicissimus Catoni, et eius virtutum aemulus.

(3) Solemne, quia certis temporibus fiebat.

(4) Legitimum illud est, quod lege fit, et more.

(5) Ante diem XIII kal. februarias,

idem valet ac tertio decimo kalendas februarias, italice: il 20 di gennaio.

(6) Lanuvium municipium est distans ab urbe Roma stadia fere centum, nunc *città Lavinia*.

(7) Flamines sacerdotes erant ita dicti a flammeo lini genere. V. Orat. ad Pont. pro domo sua.

(8) Dictator in municipiis dicebatur, qui nunc magister civitatis dicitur.

(9) Id est eventu pugnae.

(10) Quam instituerant eodem die, quo Clodius occisus est, C. Sallustius et Q. Pompeius tribunus plebis, et Milonis inimici.

quoad senatus dimissus est, domum venit (1) calceos et vestimenta mutavit: paullisper, dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est: deinde profectus est id temporis, cum iam Clodius, siquidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset. Obviam fit ei Clodius, expeditus, in equo, nulla (2) rheda, nullis impedimentis, nullis (3) graecis comitibus, ut solebat; sine uxore, quod nunquam fere: cum hic (4) insidiator, qui iter illud ad caedem faciendam apparasset, cum uxore veheretur in rheda, (5) penulatus, magno impedimento, ac muliebri et delicato ancillarum (6) puerorumque comitatu. Fit obviam Clodio ante (7) fundum eius, hora (8) fere undecima, aut non multo secus. Statim complures cum telis in (9) hunc faciunt de loco superiore impetum: adversi rhedarium occidunt. Cum autem (10) hic de rheda, reiecta penula, desiluisset, seque acri animo defenderet; illi, qui erant cum Clodio, gladiis eductis, partim recurrere ad rhedam, ut a tergo Milonem adorirentur, partim, quod hunc iam interfectum putarent, caedere incipiunt eius servos, qui post erant. Ex quibus qui animo fideli in dominum et praesenti fuerunt, partim occisi sunt, partim, cum ad rhedam pugnari viderent, et domino succurrere prohiberentur, Milonem occisum et ex ipso Clodio audirent, et revera putarent; fecerunt id servi Milonis (dicam enim aperte non (11) derivandi criminis causa, sed ut factum est), nec imperante, nec sciente, nec praesente domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.

(1) Senatores calceis utebantur auratis.

(2) Rheda genus vehiculi est.

(3) Comites graeci sunt vel musici, vel philosophi, quos ut plurimum aiebant divites rom., ut Cic. not. orat. in Pisonem.

(4) Milonem appellat insidiatorem ironice.

(5) Penula, vestimentum itinerarium

est contra frigus et pluviam.

(6) Intelligit iuniores servos.

(7) Qui erat in Albano.

(8) Nos: *Verso le cinque pomeridiane.*

(9) In Milonem.

(10) Milo.

(11) Derivare crimen est, culpam, qua quis tenetur, in innocentem transferre.

CONSTITUTIO CAUSAE

Exponit Cicero, quid non sit dicturus, quasi id omne minus pertineret ad causam, sumto argumento a consuetudine et natura, num. 1: proponit statum quaestionis, uter utri insidias fecerit; petitque ut puniatur qui fecerit, et absolvatur qui innocens fuerit, num. 2.

Haec sicut exposui, ita gesta sunt, iudices: insidiator superatus est, vi victa vis, vel potius oppressa virtute audacia est. Nihil dico, quid respublica consecuta sit: nihil quid vos: nihil quid omnes boni: nihil sane quod prosit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem servare potuerit, quin una rempublicam vosque servaret. Si id iure fieri non potuit, nihil habeo, quod defendam: sin hoc et ratio doctis et necessitas barbaris, et mos gentibus, et feris natura ipsa praescipit, ut omnem semper vim, quacumque ope possent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent; non potestis hoc facinus improbum iudicare, quin simul iudicetis, omnibus, qui in latrones inciderint, aut illorum telis, aut vestris sententiis esse pereundum. Quod si ita putasset, certe optabilius Miloni fuit dare iugulum (1) P. Clodio, non semel ab illo, neque tum primum petito, quam iugulari a vobis, quia se non iugulandum illi tradidisset. Sin hoc nemo vestrum ita sentit, non illud iam in iudicium venit, occisus ne sit, quod fatemur: sed iure an iniuria, quod multis in causis saepe quaesitum est. Insidias factas esse constat: et id est, quod senatus contra rempublicam factum iudicavit: ab utro factae sint, incertum est. De hoc igitur, latum est (2), ut quaeretur. Ita et senatus (3) rem, non hominem, notavit; et Pompeius de iure, non de facto, quaestionem tulit. Numquid igitur aliud in iudicium venit, nisi uter utri insidias fecerit?

(1) Se iugulandum.

(2) A Pompeio videlicet.

(3) Insidias.

perfecto nihil. Si hic (1) illi, ut ne sit impune; si ille (2) huic, ut scelere solvamur.

CONFIRMATIO

Duas habet partes, primam insidias fecisse Clodium Miloni, secundam, gloriosum fuisse Miloni Clodium interfecisse.

PRIMAE PARTIS CONFIRMATIONIS

PRIMUM ARGUMENTUM

Probat ab antecedentibus Cicero, Clodium insidias fecisse Miloni, ea afferendo, quae Clodius sperabat ex morte Milonis, quae, consule eo, assequi non potuisset; et ea, quae Milo, vivo Clodio, esset adeptus, quae eo mortuo desperabat, num. 1: ab odio, quia Clodius oderat Milonem, Milo autem non oderat Clodium, num. 2: refert postea insidias in multos a Clodio constructas, in Ciceronem, in Vibienum, in Pompeium, aliosque; at Milo nulli insidialis est, ne Clodio quidem, quem tamen saepissime potuisset interficere, num. 3: deinde offert spem impunitatis, quam habebat Clodius, si Milonem occideret, utpote assuetus iudicia contemnere, quam non habebat Milo, num. 4: addit testes qui audierant a Clodio, Milonem post paucos dies periturum: tum Clodii profectioem, cum haberet causam remanendi Romae: et necessitatem, quae fuit Miloni, proficiscendi Lanuvium, nihilque Milonem scire potuisse de reditu Clodii, confirmat adversariorum testimoniis, num. 5.

1 Quonam igitur pacto probari potest, insidias Miloni fecisse Clodium? satis est in illa quidem tam audaci, tam nefaria (3) bellua, docere, magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cassianum (4), *Cui bono*

(1) Milo Clodio.

(2) Clodius Miloni.

(3) Belluam appellat Clodium ut odioso vocabulo moveat in ipsum indignationem.

(4) Cassius vir summae severi-

tatis, cum quaerebatur de homine occiso, suadebat iudicibus, ut quaerent, cui bono fuisset eum perire, qui fuerat occisus. V. Valerium lib. III, c. 7.

fuert, in his personis valeat: etsi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi saepe parvo. Atqui, Milone interfecto, Clodius hoc assequatur, non modo ut praetor esset, non eo consule, quod sceleris nihil facere posset: sed etiam ut iis (1) consulibus praetor esset, quibus si non adiuvantibus, at coniventibus certe, speraret, se posse (2) eludere in illis suis (3) cogitatis furoribus; cuius illi conatus, ut ille ratiocinabatur, nec, si possent, reprimere velent, cum tantum (4) beneficium ei se debere arbitrentur; et, si vellent, fortasse vix possent frangere hominis sceleratissimi (5) corroboratam iam vetustate audaciam. An vero, iudices, vos soli ignoratis, vos hospites in hac urbe versamini, vestrae peregrinantur (6) aures, neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur, quas ille leges (si leges nominandae sunt, ac non faces urbis, et pestes reipublicae) fuerit impositurus nobis omnibus (7) atque inustus? Exhibe, quaeso, Sexte Clodi (8), exhibe (9) librum illud legum vestrarum, quod te aiunt eripuisse e domo et ex mediis armis (10) turbaque nocturna tanquam (11) Palla-

(1) Designat Plautium Hypsaem et Q. Metellum Scipionem, qui cum Milone petebant consulatum.

(2) Eludere in furoribus est bacchari quodammodo, et quasi per ludum audacissime omnia permiscere. Eludere quandoque intransitive usurpatur.

(3) Statuerat enim Clodius in praetura totam rempublicam evertere.

(4) Consulatum, quem beneficium Clodii essent adepti Hypsaem et Metellus Scipio.

(5) Clodii audaciam vocat corroboratam vetustate, metaphora sumpta ab arboribus, quae eo duriores sunt, quo vetustiores.

(6) Quasi rerum essent ignari, quae a Clodio praetore factae fuissent.

(7) Innuit complures leges, quas Clodius laturus fuisset; in primisque legem novam, qua servos in libertatem vindicare volebat. Huc revoca, quae infra ait: *incitebantur iam domi leges, quae nos servos nostris addicerent, tum, lege nova... servos nostros libertos suos fecisset.*

(8) Clodius iste consanguineus erat occisi.

(9) Codicem nempe, in quo omnia acta describuntur.

(10) Turba haec nocturna erat infimae plebis multitudo, quae Clodii cadaver circumsteterat, Roma perlatum ante primam noctis horam.

(11) Palladium, Palladis est simulacrum, quod Romae in aede Vestiae repositum erat.

dium sustulisse, ut praeclarum videlicet munus, atque instrumentum (1) tribunatus ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio tribunatum gereret, deferre posses (2). Et adspexit me illis quidem oculis, quibus tum solebat, cum omnia omnibus minabatur. Movet me quippe (3) lumen curiae. Quid? tu me iratum, Sexte, putas tibi, cuius tu inimicissimum multo crudelius etiam (4) punitus es, quam erat humanitatis meae postulare? Tu P. Clodii cruentum cadaver eiecisti domo: tu in publicum abiecisti; tu spoliatum (5) imaginibus, exequiis, pompa (6), laudatione, infelicissimis (7) lignis semiustulatum (8) nocturnis canibus dilaniandum reliquisti. Quare, etsi nefarie fecisti, tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem exprompsisti tuam, laudare non possum, irasci certe non debeo. Audistis, iudices (9), quantum Clodio profuerit occidi Milonem; convertite animos nunc vicissim ad Milonem. Quid Milonis intererat interfici Clodium?

(1) Liber quo Clodius usus fuisset, veluti instrumento, ad gerendum tribunatum; quemadmodum rustici instrumentis utuntur ad colendum agrum.

(2) Desunt hic nonnulla.

(3) Si velimus, Ciceronem serio loqui, connotat hic incendium curiae; si iocose, designat per ironiam Sextum Clodium senatorem amplissimum.

(4) *Punitus es pro punivisti.*

(5) Stabant in atriis nobilium virorum ceratae imagines, et si quando ex eorum familia aliquis sepeliebatur, una ferebantur eae imagines. Vide Plin. Hist. nat. l. XXXV, cap. 2.

(6) Si quis ex nobili familia e vita decederet, propinquus aliquis assumebatur, qui mortuum laudaret; hinc originem habuere orationes funebres.

(7) Subsellia et tribunalia curiae, quibus ambustum est Clodii

corpus, quae infelicissima ligna appellat, quia eo igne arsit et curia.

(8) Canes intelligit, qui noctu vagantur, nec certam domum habent.

(9) Haec verba usque ad illa *qui sibi solutam* addita sunt ad fidem antiquissimi palimpsesti Taurinensis, qui unus omnium codicum ea servavit. Ex eodem codice decerpsi novas lectiones, quibus passim haec orationem emaculare salegi. Verbis *audistis iudices, etc.* concludit orator primam argumenti Cassiani partem, tum proponit alteram, quae bipartita est, uti constat ex iis verbis *non modo igitur nihil prodest, sed obest etiam P. Clodii mors Miloni*. Scilicet duo probare contendit orator, 1. mortem Clodii non prodesse Miloni; 2. immo obesse, quod evincit diluendo objectionem *Obstabat in spe, etc.*

quid erat cur Milo, non dicam admitteret, sed optaret? Obstabat in spe consulatus Miloni Clodius. At, eo repugnante, fiebat, immo vero fiebat magis; nec me suffragatore meliore utebatur, quam Clodio. Valebat apud vos, iudices, Milonis erga me remque publicam meritorum memoria, valebant preces et lacrymae nostrae, quibus ego tum vos mirifice moveri sentiebam; sed plus multo valebat periculorum impendentium timor. Quis enim erat civium, qui sibi solutam P. Clodii praeturam non sine maximo rerum (1) novarum metu proponeret? Solutam autem fore videbatis; nisi esset is consul, qui eam auderet possetque constringere. Eum Milonem unum esse, cum sentiret universus populus R., quis dubitaret suffragio suo, se metu, periculo rempublicam liberare? At nunc, P. Clodio remoto, usitatis iam rebus entendum est Miloni, ut tueatur dignitatem suam. Singularis illa et huic uni concessa gloria, quae quotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, iam Clodii morte cecidit. Vos adepti estis, ne quem civem metueretis; hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatus, fontem (2) perennem gloriae suae perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui vivo Clodio, labefactari non poterat, mortuo denique tentari coeptus est. Non modo igitur nihil prodest, sed obest etiam P. Clodii mors Miloni. At valuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fecit ultor iniuriae, punitor doloris sui. Quid? si haec, non dico, maiora fuerunt in Clodio, quam in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc? quid vultis amplius? Quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiam suae gloriae; praeter hoc civile odium, quo omnes improbos odimus? Ille erat ut odisset, primum (3) defensorem salutis meae, deinde vexatorem furoris, domi-

(1) Per novas seditiones intelligunt historici.

Insignis metaphora, per quam Clodium intelligit.

(2) Quia Milo curaverat Ciceronem revocandum ab exsilio.